

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRKİYE'DE ROUSSEAU ALGISINA ELESTİREL BİR BAKIS: ATATÜRK ROUSSEAU'DAN
ETKİLENMİŞ MİYDİ?

AUTHORS: Özgüç ORHAN

PAGES: 215-236

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803978>

TÜRKİYE'DE ROUSSEAU ALGISINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ: ATATÜRK ROUSSEAU'DAN ETKİLENMİŞ MİYDİ?

Özgüç ORHAN*

ÖZET

Atatürk'ün Rousseau'dan etkilenmiş olduğu Türkiye'de yaygın kabul gören bir görüştür. Bu etkiye gösterilen kanıtların başında Atatürk'ün 1921'de TBMM'de yaptığı uzun bir konuşma gelir. Ancak Atatürk'ün bu konuşmada Rousseau'ya dair ifadeleri eleştireldir. Bu ifadeler konuşmanın bütünlüğü çerçevesinde ele alındığında, söz konusu görüşün pek de doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, bu ifadelerin alternatif bir açıklaması (Atatürk'ün Rousseau'yu Montesquieu ile karıştırmış olabileceği) tatmin edici olmaktan uzaktır. Bu makale, Rousseau'nun "kuvvetler ayrılığı"na karşı olduğu görüşünü sorgulayarak, Atatürk'ün bu ifadelerine daha tatminkar bir açıklama getirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Rousseau, Kuvvetler Birliği, Kuvvetler Ayrılığı

(A Critical Look at the Perception of Rousseau in Turkey: Was Atatürk Influenced by Rousseau?)

ABSTRACT

That Atatürk was influenced by Rousseau is widely believed in Turkey. Atatürk's speech at the National Assembly in 1921 is often given as primary evidence for this influence. But Atatürk's remarks on Rousseau in this speech are actually critical. When these remarks are placed in the framework of the whole speech, it can be seen that the aforementioned view is not very accurate. On the other hand, an alternative explanation of these remarks (that Atatürk must have confused Rousseau with Montesquieu) is far from being satisfactory. This article aims to provide a more satisfactory account for Atatürk's remarks by questioning the view that Rousseau opposed the separation of powers.

Key Words: Atatürk, Rousseau, Union of Powers, Separation of Powers

* Fatih Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğretim üyesi.

Jean-Jacques Rousseau, Türkiye siyasi tarihinde ve yazınında ismi en çok geçen Batılı düşünürlerdendir. Bunun nedeni, onun Türkiye siyasi sisteminde dolaylı da olsa düşünsel bir etkisi olduğu kanısıdır. Zaman zaman “kuvvetler birliği,” “milli irade” ve “çoğunlukçu demokrasi” gibi kavramlarla tanımlanan Türkiye siyasi sisteminin, bunları kaynağı olarak görülen Rousseau’dan esinlendiği görüşü oldukça yaygın kabul görür. Bunun önemli bir dayanağı, Rousseau’nun Mustafa Kemal Atatürk’ü düşünsel açıdan etkilemiş olduğu tezidir.¹ Bu tezi savunanların sıklıkla atfı yaptığı tarihçi bir yazar şöyle der: “Atatürk’ün, Fransız devriminin düşünsel hazırlayıcıları arasında en çok durduğu, eserlerini okuduğu ve kendi düşünce ağının oluşmasında en çok yararlandığı düşünürlerin başında Rousseau gelmektedir.”²

Ancak bu tezi savunanlar, konuya iki farklı açıdan yaklaşmayı tercih eder. Bir kesim yazar, yukarıdaki alıntıda olduğu gibi, Atatürk’ün entelektüel kimliğini vurgulamak isterken; bir diğer kesim, Rousseau’nun Fransız Devrimi ve Jakobenlik üzerinden Kemalizme olan menfi etkisi ve bunun Türkiye siyasetinde yol açtığı otoriterliği eleştirmeyi amaçlar.³ Atatürk’ün entelektüel kimliğini öne çıkarmak isteyen birinci kesimden yazarlar onun öğrencilik yıllarında Fransız siyasi düşüncesinden beslenmiş olduğunu vurgular ve bunu tezlerini destekleyen bir kanıt olarak sunarlar.⁴ Ancak Atatürk’ün öğrencilik yıllarında Fransız düşünürlerini Fransızca aslından okuyup okumadığını; okuduysa ne derece nüfuz ettiğini veya benimsediğini kesin olarak bilmek mümkün değildir.⁵

Bu okumalar sonucunda Atatürk’ün gerek genel olarak Fransız düşüncesinden, gerekse Rousseau’nun egemenlik kavramından dolaylı olarak (özellikle Namık Kemal üzerinden) etkilenmiş olabileceğine kuşku yoktur.⁶ Bu makalenin amacı, bu dolaylı etkinin boyutlarını incelemekten ziyade, Atatürk’ün Rousseau’yu hatmettiğine, onu çok iyi bildiğine ve ondan etkilendiğine dair Türkiye kamuoyunda yaygın olan oldukça iddialı tezi sorgulamaktır. Bu teze dayanak olarak Atatürk’ün 1 Aralık 1921’de TBMM’de yaptığı uzun bir konuşma esnasında Rousseau için kullandığı bazı ifadeler gösterilir.

¹ Bkz. Akyol, *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, s. 47-65.

² Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar*, s. 13-4.

³ İkinci kesime bir örnek için, bkz. Arslan, “Rousseau’nun Hayaletleri.”

⁴ Bkz. Öz, *Atatürk’ün Düşünce Yapısının Oluşumu*, s. 69-70.

⁵ Andrew Mango, “Atatürk,” s. 153, Atatürk’ün Türkçe çevirileri olan bu eserleri Fransızcasından okuduğunun şüpheli olduğunu belirtir. Konumuz için özellikle önemli olan Rousseau’nun *Toplumsal Sözleşme*’sinin ilk Türkçe çevirisi anonim bir çevirmen tarafından 1913’de yayınlanmıştır; bkz. Ruso, *Mukavele-i içtimâiyye yahut hukuk-u siyâsiye kavâid-i esâsiyesi*. Atatürk’ün 1921’de Meclis konuşmasından bir ay kadar önce temin edip okuduğu ve halihazırda özel kütüphanesinde mevcut bulunan nüsha bu çeviridir; bkz. Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, *Atatürk’ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu*, s. 77. Atatürk’ün *Toplumsal Sözleşme*’yi 1921 Meclis konuşmasından hemen önce okuduğunu Cahit Tanyol’un Adnan Adıvar’dan dinleyip aktardığı hatıradan öğreniyoruz; bkz. Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s. 182. Bu konuya aşağıda döneceğiz.

⁶ Yahya Kemal bir anısında Ruşen Eşref’in kendisine, Atatürk’ün Batı felsefe tarihi bilgisini Jön Türk aydınlarının çıkardığı dergi ve gazetelerden edinmiş olduğunu belirtmiştir; bkz. Bozdağ, “Atatürk’ün Fikir Kaynakları”, *Milliyet*, 11 Kasım 1974, s. 5.

Atatürk ile Rousseau arasındaki düşünsel ilişkinin niteliğini doğru teşhis etme açısından bu ifadeler oldukça önem taşır; zira yaygın kanının aksine Atatürk'ün Rousseau hakkındaki fikri pek de olumlu değildir. Bu konuşmada Atatürk'ün, Rousseau'yu "mecnun", *Toplumsal Sözleşme*'yi de "cinnet" halinde yazılmış bir eser olarak nitelendirdiğini; ve daha da önemlisi Rousseau'ya atfettiği "meşrutiyet nazariyesini" ve "kuvvetler ayrılığı" görüşünü de "böyle bir dimağın ürünüdür" diye eleştirdiğini görürüz.

Birinci kesim, bu ifadeleri genellikle bağlamından kopuk bir şekilde alıntılıyıp, olumsuz ifadeleri göz ardı etmeyi tercih ederken; ikinci kesim, Atatürk'ün "kuvvetler ayrılığı" ilkesini Rousseau ile ilişkilendirmesini Rousseau'yu Montesquieu ile karıştırmış olmasına bağlamıştır. Mete Tunçay'ın 1978'de *Toplum ve Bilim* dergisinde yayınlanan "Atatürk'e Nasıl Bakmak" başlıklı makalesinde dile getirdiği bu görüş, hem Atatürk'ün hem Rousseau'nun kuvvetler birliğini savunduğu ve kuvvetler ayrılığına karşı oldukları varsayımına dayanır.⁷ Bu makale, bir yandan Tunçay'ın bu varsayımını ve bu varsayımına dayalı açıklamasını eleştirirken; diğer yandan bu konuşmayı mercek altına alarak Atatürk'ün Rousseau'dan ne denli etkilenmiş olduğunu daha nesnel bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Atatürk'ün söz konusu Meclis konuşmasına geçmeden önce Rousseau'nun kuvvetler ayrılığına dair görüşlerini incelemek yerinde olacaktır.

1. Rousseau'da Kuvvetler Ayrılığı Tartışması

217

Rousseau'nun siyasal düşüncesini anlamak için yazıları dikkatli okunmalı; kullandığı terimler doğru anlaşılmalıdır. *Toplumsal Sözleşme*'nin (TS) bir yerinde Rousseau şöyle der: "Okuyucuyu uyarıyorum; bu bölüm dikkatle okunmalıdır. Dikkat göstermeye niyeti olmayanlara anlaşılabilir olma sanatına sahip değilim" (III 1 [1]).⁸ Bu özen gösterilmediği takdirde Rousseau'nun kendisinin de sık sık uyardığı gibi yanlış anlamalar kaçınılmaz olacaktır.⁹

Rousseau, bu yanlış anlamalara en çok maruz kalmış düşünürlerdendir. Düşüncesinin çelişkilerle dolu, tutarsız bir yazar olduğu iddia edilir.¹⁰ Konumuzu ilgilendiren yanlış anlama ise, onu kuvvetler

⁷ Bkz. Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 143-50. Tunçay her ne kadar bu görüşünü, aşağıda değineceğimiz gibi, daha sonra revize etmiş olsa da; bu görüş başka yazarlarca da benimsenmiştir; örneğin bkz. Hanioglu, *Atatürk*, s. 109.

⁸ TS için Victor Gourevitch'in derleyip çevirdiği Cambridge edisyonu kullanılmıştır. İngilizceden çeviriler bana aittir. TS'ye yapılan referanslar, sırasıyla kitap (Roma rakamıyla), bölüm (Arap rakamıyla) ve bazen de paragraf numaraları (köşeli parantez içinde Arap rakamıyla) belirtilerek verilmiştir.

⁹ Rousseau paradoksu seven ve kullanan bir yazardır. *Emile*'de şöyle der: "Sıradan okuyucular, paradokslarımı mazur görün lütfen. İnsan düşündüğünde onlar gereklidir; siz ne dersiniz deyin, ön yargılı olmaktansa paradoksu tercih ederim" (s. 93). Ayrıca, bkz. TS (II 4 [2], dipnot).

¹⁰ Rousseau'nun "çelişkili" bir düşünür olduğu iddiası yeni veya Türkiye'ye özgü olmasa da Türkiye'de oldukça yaygındır. Örneğin, Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve*

ayrılığını külliye reddettiği; onun yerine kuvvetler birliğini savunduğu; ve bu nedenle, günümüz Türkiye siyasetinde sık sık gündeme gelen, milli iradeye dayanan otoriter çoğunlukçu demokrasi anlayışının kaynağı olduğudur. Rousseau hakkındaki Türkiye’de hakim olan bu görüşün tekrar gözden geçirilmeye ihtiyacı vardır.

Rousseau’nun ismi 1789 Fransız Devrimi ve özellikle bu dönemde yaşanan şiddet ve aşırılıklar ile özdeşleşmiştir. Bir taraftan yerleşik “düzen” adına muhafazakar; diğer taraftan “özgürlük” adına liberal düşünürlerce sık eleştirilere maruz kalmıştır.¹¹ Bu eleştirilerin göbeğinde Rousseau’nun genel irade ve egemenlik kavramına dair fikirleri yatar. Benjamin Constant’ın (1767-1830) liberal perspektiften yönelttiği eleştiriler yirminci yüzyılın ikinci yarısında tekrar gündeme gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rousseau’nun ismi bireysel özgürlüğü ortadan kaldıran nazi, faşist ve komünist rejimlerle beraber anılmıştır.¹²

Rousseau’nun eski ve yeni eleştirmenleri, onun genel irade ve egemenlik kavramına dair düşüncelerini kuvvetler ayrılığını reddettiği ve kuvvetler birliğini savunduğu yönünde; kuvvetler ayrılığına karşı çıkmış olmasını da siyasal despotizme yeşil ışık yaktığı şeklinde yorumlamıştır. Ancak birçok Türkiyeli akademisyen tarafından yeterince sorgulanmadan benimsenmiş bu yorumun Rousseau hakkında kesin bir hakikatmiş gibi sunulması hatalıdır: “Karl Popper’in çoğunluğun sınırsız yönetiminin savunucusu diye kınadığı düşünür aslında bir çeşit güçler dengesini savunmuştu.”¹³

Kuvvetler ayrılığı ve birliği kavramlarının Rousseau’daki karşılığını ele almadan önce Rousseau’nun bu terimleri kullanmamış olduğunu belirtmekte fayda var.¹⁴ Ancak Rousseau’nun egemenlik için ifade ettiği görüşler, kuvvetler ayrılığının reddi ve dolayısıyla kuvvetler birliğinin savunusu şeklinde yorumlanmıştır. Bu yoruma göre, özellikle TS’nin “Egemenliğin Bölünmezliği” başlıklı bölümünde ortaya konan görüşler Rousseau’nun açık bir şekilde kuvvetler ayrılığını reddettiğini gösterir (II 2 [2]). Bu paragrafta, Rousseau geçmişteki kimi siyasal yazarların (*politiques*) egemenliği, çıkış kaynağında değilse de yöneldiği obje açısından, parçalara ayırıp, sonra hokkabaz gibi rastgele tekrar birleştirmeye çalışmış olmalarını

Demokrasi, s. 124, şöyle der: “Rousseau’nun toplumsal-siyasal düşünceleri, yorumcuların hemen tümü tarafından kabul edildiği gibi, iç çelişkilerle ve tutarsızlıklarla yüklüdür.” Halbuki Batıda bu yönde bir akademik konsensüs yoktur; bkz. Salkever, “Interpreting Rousseau’s Paradoxes.” Örneğin, John Rawls, *Lectures*, s. 192, Rousseau’nun fikirlerinin, bazı yüzeysel çelişkilere rağmen, tutarlı bir bütün oluşturduğunu söyler.

¹¹ Ancak Rousseau’nun Fransız Devrimi ile fiktisel ilişkisi tartışmalı bir konudur; bkz. Furet, “Rousseau and the French Revolution.”

¹² Bu eleştiri yapanlar arasında Jacob Talmon, Karl Popper, Lester Crocker ve Isaiah Berlin’i sayabiliriz.

¹³ Qvortrup, *Political Philosophy of Jean-Jacques*, s. 61. Alfred Cobban bu yoruma ilk itiraz eden yazarlardandır; bkz. Cobban, *Rousseau and the Modern State*, s. 100-112. Aşağıda bahsedeceğimiz üzere Atatürk’ün 1921 Meclis konuşmasını liberal perspektiften yorumlayan Mete Tunçay da bu tartışmalı yorumu paylaşan akademisyenler arasındadır.

¹⁴ Anayasal hukuk ve siyaset bilimini ilgilendiren bu terminoloji on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmıştır.

eleştirmektedir. Yine aynı yoruma göre, ismini zikretmese de, bu eleştirinin hedefinde Montesquieu bulunmaktadır.

Ancak bazı yorumcular da Rousseau'nun o paragrafta "kuvvetler ayrılığı"nı eleştirmekten ziyade, egemenliğin bölünmezliğini vurguladığını; hedefindeki yazarların da Montesquieu'dan ziyade, Pufendorf, Grotius, Burlamaqui ve Hobbes gibileri olduğunu savunmuştur.¹⁵ Gerçekten de Rousseau, bu satırların hemen ardından, Hugo Grotius (1583-1645) ve onu Fransızcaya çeviren Jean Barbeyrac'tan (1674-1744) bahseder (II 2 [5]). Rousseau'nun aslında eleştirdiği nokta şudur: Bu yazarlar, egemenliği muhtelif siyasal haklar (vergi toplama, savaş ve barış yapma, veya genel olarak dış politikayı yönlendirme gibi) şeklinde tasavvur ederek, yürütmenin kapsama alanına giren "tikel" uygulamalardan bahsetmişlerdir. Halbuki, Rousseau'ya göre, egemenliğin objesi bunlar değildir. Egemenlik, sadece genel iradenin kullanımından; genel irade de yasama faaliyetinden ibarettir. Kısacası, egemenliğin gerçek objesi muhtelif siyasal haklar değil, "yasadır" (II 2 [3]).

Rousseau, sadece yasama ve yürütmeyi, hem işlev hem organ olarak, ayırmakla kalmaz; bunların ayrı kuvvetler olduğunu bizzat belirtir. *TS*'nin birçok pasajında ele alınan bu ayrım, birçok yorumcu tarafından bir çeşit kuvvetler ayrılığı olarak yorumlanmıştır (III 1 [2-4]; III 4 [1-2]; III 16 [1]).¹⁶ Her özgür insan edimi, neyin yapılacağına karar veren manevi (*moral*) bir etken, yani irade, ile bu iradeyi gerçekleştiren fiziksel kuvvet/gücün (*force/puissance*) bileşimi sonucunda meydana gelir (III 1 [2-4]). Rousseau'nun egemen ve hükümet arasında veya yasama ile yürütme arasında yaptığı ayrım, irade ve kuvvet arasındaki bu temel ayrıma dayanmaktadır.

Rousseau'da yürütmenin egemene tabi olması Tunçay'ın ima ettiği gibi kuvvetler ayrılığını tamamen dışlamaz. Bu hiyerarşik ilişki pratikte bazı farklılıklar gösterse de, modern çağda normatif açıdan her demokratik devletin temel prensibi olarak kabul görmüştür. Rousseau'nun yasama ve yürütme arasında yaptığı ayrım dikkate alındığında, öne sürdüğü siyasal düzenin yasama ve yürütme ilişkileri açısından parlamenter sistemden pek bir farkı olmadığı görülecektir.¹⁷ Önemli bir fark, Rousseau'da yürütmenin egemen tarafından tek taraflı olarak sıkı bir şekilde kontrol edilecek ve gerektiğinde sınırlandırıp, değiştirilebilecek olmasıdır (III 1 [6]). Rousseau, yürütmeyi yasamaya tabi kılmak ile keyfi yönetimi engellemeyi ve siyasal özgürlüğü korumayı amaçlar (III 10; III 18).

Rousseau, hem hükümet hem bürokrasiyi kapsayan yürütmenin siyasal özgürlüğe potansiyel bir tehdit oluşturduğu konusunda uyarır; ve bu tehditin ancak sorumlu ve bilinçli yurttaşlar sayesinde önlenebileceğini

¹⁵ Bkz. Cobban, *Rousseau and the Modern State*, s. 101; Derathé, *Jean-Jacques Rousseau*, s. 280-94.

¹⁶ Cobban, *Rousseau and the Modern State*, s. 101-02; Vile, *Constitutionalism*, s. 197; Williams, *Rousseau's Social Contract*, s. 110.

¹⁷ Bunun bir göstergesi Rousseau'nun kuvvetler ayrılığı ile yakından ilintili olan "karma yönetim" (*gouvernement mixte*) konusunu tartışırken, İngiliz siyasal sisteminden olumlu bir örnek olarak bahsetmesidir (III 7 [2]); bkz. Cobban, *Rousseau and the Modern State*, s. 103.

söyler (III 10; III 18). Genel iradenin önemli bir fonksiyonu yürütmeyi denetlemektir. Yürütmenin denetlenmeye ihtiyacı vardır zira onun genel eğilimi egemenlik aleyhinedir: “Kısmi iradenin hiç durmadan genel iradeye karşı hareket etmesi gibi, hükümet de sürekli egemenlik aleyhinde mücadele eder” (III 10 [1]).

Rousseau, egemenliği genel iradenin yönlendirdiği mutlak kudret olarak tanımlasa da (II 4 [1]), egemenlik (genel) iradenin kullanımı olarak anlaşılmalıdır (II 1 [2]); II 2 [1]). Bu “mutlak kudret” (*pouvoir absolu*) sınırsız veya keyfi değil kamu yararı ile sınırlıdır (II 4 [9]; IV 8 [31]). Egemenliğin bölünemez ve devredilemez oluşunun nedeni iradenin bölünemez ve devredilemez olmasıdır (II 1 [2]; II 2 [1]). Meşru iradenin, yani genel iradenin, meşru bir yöntemle aldığı karar kanun hükmündedir ve bu faaliyet bir yasama faaliyetidir (II 6; III 12 [1]).

Rousseau’ya göre egemenlik yekparedir ve yasama faaliyetine içkindir ama devlet yapısının düzenlenmesinde yasama erkinden ayrı ve aynı zamanda ona bağlı bir yürütme erki de mutlaka olmalıdır (III 1 [2]). Yürütme erki meşruiyetini yasama erkinden alır ama yasama erki yürütmenin alacağı kararları dikte etmez. Bu ayrım, Rousseau’nun egemenlik ve genel irade teorisinin kalbidir demek yanlış olmayacaktır.

Buna karşın, kimi yazarlar Rousseau’nun yasama ve yürütme arasında ısrarla vurguladığı bu ayrıma gereken önemi vermez. Örneğin, Mete Tunçay bu ayrımın farkındadır; ancak bunun kuvvetler ayrılığı şeklinde yorumlanmaması gerektiğini savunur: “Rousseau’da yasama, yürütme ve yargılama işlevlerini ayrı ayrı organlar kullanacak olsa da . . . halk egemenliğinin bölünmezliği inancından ötürü, bütün bunlar o egemenliğe tümüyle uyruktur ve kuvvetler arasında bir ayrılık ya da denge olması söz konusu bile değildir.”¹⁸ Aşağıda ele alacağımız üzere, Mete Tunçay’ın Atatürk’ün 1921 Meclis konuşmasına dair yorumunu tartışmalı hale getiren, onun Rousseau’yu kuvvetler ayrılığına karşı ve kuvvetler birliğinden yana olduğu varsayımdır.

2. Atatürk’ün 1921 Meclis Konuşması

1 Aralık 1921 tarihli Meclis oturumunda, Atatürk’ün “Heyet-i Vekile’nin salâhiyet ve vazifesine” dair yasa tasarısının görüşmeleri esnasında yaptığı uzun konuşma, Rousseau’ya dair fikrini anlama açısından önemlidir.¹⁹ İlginçtir ki Atatürk’ün *Nutuk*’tan sonra en uzun sayılabilecek bu konuşması yeterince inceleme konusu olmadığı gibi; bunun istisnaların bir çoğu Atatürk’ün Rousseau’ya dair sözlerine değinmemiştir.²⁰ Ahmet Demirel

¹⁸ Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 167-68.

¹⁹ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri* (ASD), cilt 1, s. 202-35; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* (TBMM ZC), Devre I, Cilt 14, 1/12/1921, s. 423-43.

²⁰ İstisnalar için, bkz. Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, s. 265-74; Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, s. 240-42; Kansu, “Kemalist ‘Yeni Düzen’ Projesine Direniş,” s. 146-47; Akın, *TBMM Devleti*, s. 112-13; Aslan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi*, s. 120-23; Akyol, *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, s. 40-95. Taha Parla *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*’nın 2’inci cildinde Atatürk’ün *Nutuk* haricindeki konuşmalarının bir analizini yapmış; ancak seçtiği konuşmalar arasında bu konuşmaya yer vermemiştir.

ve özellikle Taha Akyol, Atatürk'ün Rousseau'ya dair sözlerine dikkat çekmiş; ancak her ikisi de Mete Tunçay'ın açıklamasını benimsemiştir.²¹ Ancak aşağıda tartışacağımız gibi Tunçay'ın bu açıklaması, konuşmanın bütünlüğü göz önüne alındığında yetersiz kalmaktadır.

Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını düzenlemeyi amaçlayan söz konusu yasa tasarısı, 24 Kasım 1921'de on bir üyelik bir komisyon tarafından Meclis'e sunulur.²² 3-8 Şubat tarihlerinde yapılan seçimler sonucunda kurulan bu komisyonun kuruluş nedeni, 20 Ocak'ta kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun yedinci maddesinin son cümlesi gereğince "Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti"nin özel bir kanunla sonra düzenlenecek olmasıdır.²³

Komisyon üyeleri arasında Birinci Grup'tan dört mebus; daha sonra oluşacak İkinci Grup'tan üç; ve dört de bağımsız mebus vardır. Komisyon başkanı olan Celalettin Arif Bey bağımsız mebuslardan biridir. İkinci Grup'un önde gelen isimleri arasında yer alacak olan Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ve Mersin mebusu Salahattin (Köseoğlu) Bey de komisyon üyeleri arasındadır. Salahattin Bey bu tasarının Meclis görüşmeleri esnasında komisyon sözcülüğü yapmıştır.

Atatürk'ün konuşmasına geçmeden önce İkinci Grup'un önde gelen bu iki mebusunun siyasi fikirlerine kısaca değinmekte fayda var. 1921 Mayıs'ında Atatürk'ün insiyatifiyle kurulan ve Atatürk'e yakın mebusların dahil olduğu Birinci Grup'un politikalarına muhalif mebuslar 1922 Temmuz'unda örgütlenme yoluna giderler.²⁴ İçinde farklı eğilimleri barındıran İkinci Grup'un müşterek paydasının resmi söylemin iddia ettiği gibi "gericilik" olmadığı son zamanlarda yapılan çalışmalarla açığa çıkmıştır.²⁵ Ahmet Demirel, kuruculardan Hüseyin Avni Beyin siyasi eğilimini şu şekilde özetler: "Öne sürdüğü model, en sade bir biçimiyle, halk egemenliği ve meclis üstünlüğü ilkesine dayanan; kişi hak ve özgürlükleri ile kanun hakimiyetine ve hukukun üstünlüğüne büyük önem veren liberal demokratik bir modeldir."²⁶

Salahattin Bey de, Hüseyin Avni Bey gibi, siyasal liberalizmin başlıca prensibi olan "otoritenin sınırlandırılması" çerçevesinde hareket etmiştir. Demirel, "İkinci Grup'un temel eleştiri konularının başında kişi tahakkümüne karşı tavır" olduğunu; ve bunun (yine resmi söylemin aksine)

²¹ Bkz. Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s. 241, not 18; Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, s. 61-2.

²² Bkz. *TBMM ZC*, Devre I, Sene 2, Cilt 14, 24/11/1921, s. 324.

²³ Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s. 233-34.

²⁴ Birinci Grup, Sivas Kongresi'nde kurulan ve TBMM'nin altyapısını oluşturan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin ismini sahiplenerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" oldu; bu gruba 351 mebusun 261'i dahil edilmiş, 90'ı dışarıda bırakılmıştır. İkinci Grup ise amaçlarının farklı olmadığını vurgulamak için "İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını almıştır; bkz. Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, s. 223, 379.

²⁵ Bkz. Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet ve İlk Meclis'in Vekilleri*.

²⁶ Demirel, "Hüseyin Avni Ulaş," s. 171; ayrıca bkz. Kansu, "Kemalist 'Yeni Düzen' Projesine Direniş," s. 151-52.

Mustafa Kemal’in şahsına yönelik olmadığını bizzat belirtir.²⁷ 1946 tarihli bir yazısında Salahattin Bey, “İkinci Grup’un her türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hakimiyetler yerine kanuni hakimiyetler ikamesi gayesiyle kurulduğunu, grubun Meclis diktatoryasına taraftar olup şahıs otokratlığına muhalif olduğunu” belirtir.²⁸

İkinci Grup’un güçlü bir kuvvetler ayrılığını savunmadığı Salahattin Bey’in “meclis diktatoryası” ifadesinden bellidir. Bu ifadeyi parlamenter sistemlerde kabul gören meclisin üstünlüğü ilkesi olarak anlamak gerekir. Nitekim, Teşkilat-ı Esasiye görüşmelerinde Ergun Özbudun tasarının kuvvetler birliğini ilgilendiren 2’inci maddesinin hiçbir tartışma olmadan geçtiğini kaydeder.²⁹ Özbudun, tasarının Meclisin yetkilerine dair 14’üncü maddesi üzerindeki tartışmalarda “Mustafa Kemal Paşanın en aşırı muhaliflerinden biri olan muhafazakar eğilimli Hüseyin Avni Beyin, Meclisin üstünlüğü konusunda en radikal formülünü savunmuş” olmasını biraz da şaşarak tartışmaların “ilgi çeken bir nokta”sı olarak değerlendirir.³⁰

İkinci Grup’ta böyle bir hassasiyetin oluşmasında Meclis’in pasif kılınmasına yönelik çabalar rol oynamıştır. Bunların arasında bir kaç defa Meclis gündemine gelen Meclis içinde daha küçük ve sürekli bir çekirdek Meclis oluşturma teşebbüsleri; ve Birinci Grup’un içinden çıkan ve Devrim Fransa’sından esinlendiği anlaşılan gizli *Selamet-i Umumiye Komitesi* örgütü sayılabilir.³¹

24 Kasım tarihli söz konusu yasa tasarısının amaçladığı düzenleme, Teşkilat-ı Esasiye’de kabul edilmiş olan yasama-yürütme ilişkilerine aykırı değildir. Her ne kadar Teşkilat-ı Esasiye’nin 2’inci maddesi kuvvetler birliği olarak yorumlansa da, bu madde aslında “Meclisin yürütme işlerini gerektiğinde bizzat yapabileceği anlamında anlaşılmamıştır.”³² Yürütme işlerinden sorumlu Heyet-i Vekile’nin anayasal statüsü ve zamanla artan ölçüde Meclis’ten bağımsız hareket etmesi zaten Teşkilat-ı Esasiye’de amaçlanandan farklı fiili bir durum yaratmıştır. Bunun parlamenter sistemlerde görülen türden zayıf bir kuvvetler birliği veya ayrılığandan pek de bir farkı yoktur.³³

Birinci Meclis dönemindeki pratikteki uygulamaları inceleyen Özbudun, Heyet-i Vekile’nin, Meclis’in “basit bir ajanı, pasif bir yürütme komitesi olarak” kalmayıp, onu “yönlendirici bir siyasal liderlik fonksiyonu ifa etmiş”; ve dolayısıyla “sanılabileceğinin aksine, bir ‘kuvvetler karışımı’

²⁷ Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri*, s. 135.

²⁸ Demirel, “Milli Mücadele Döneminde,” s. 165.

²⁹ Özbudun, *1921 Anayasası*, s. 23-4. Tasarı, 18 Kasım 1920’de görüşülmeye başlanıp, 20 Ocak 1921’de kabul edilmiştir.

³⁰ Özbudun, *1921 Anayasası*, s. 40. Özbudun’un 1992’de basılan bu kitabında, ve özellikle bu alıntıda Hüseyin Avni Beyin siyasi eğilimini muhafazakar olarak değerlendirmesinde, resmi söylemin izlerini görmek mümkündür.

³¹ “Meclis içinde Meclis” oluşturma teşebbüsleri için, bkz. Demirel, *Birinci Meclis’ten Muhalefet*, s. 172, 188, 202. *Selamet-i Umumiye* için, bkz. Demirel, a.g.e., s. 381-91; ve *İlk Meclis’in Vekilleri*, s. 126-34.

³² Özbudun, *1921 Anayasası*, s. 63.

³³ A.g.e., s. 63-6.

(*confusions des pouvoirs*) görülmemiş” olduğu sonucuna varır.³⁴ Bu konuya değinen Rıdvan Akın’da Teşkilat-ı Esasiye’de benimsenmiş gibi gözükken kuvvetler birliğine dayalı “Konvansiyon Kuramı”nın pratikteki uygulamalar ile sık sık çelişmiş olduğuna dikkat çeker; ve 23 Mayıs 1921’de Birinci Grup’un kurulmasıyla “Milli Mücadele’ye meşruiyet zemini sağlayan kuvvetler birliği yavaş yavaş terk edilmeye başlanmış, Meclis hükümeti sisteminden meclisin kendi iç siyasal dinamiği sonucunda fiilen kuvvetler ayrılığı sistemine doğru yaklaşılmıştır” tespitini yapar.³⁵

Bu tespitlerin ışığında diyebiliriz ki, bu yasa tasarısı, Teşkilat-ı Esasiye’de ifade edilen kuvvetler birliği ilkesine aykırı olmadığı gibi, ortaya çıkan fiili kuvvetler ayrılığı durumunu yasal bir çerçeveye sokmaya yönelik hazırlanmıştır. Salahattin Bey, Meclis’te toplanan kuvvetler birliği anlayışını benimsediklerini tasarı görüşmeleri esnasında birçok kez yinelemiştir: “Meclisi Âliniz salâhiyeti icraiye’nin membaı aslisidir ve hâkimiyeti millîye nefsinde meknuzdur.”³⁶ Aynı şekilde: “Meclisi Âli kuvvei icraiye ve teşriîyeyi nefsinde cemmetmiş memlekette yegâne hâkimdir.”³⁷ Salahattin Beyin ve dolayısıyla tasarının karşı olduğu, “baştaki âmirin” ne isterse onu yaptırabileceği türden yürütme organında toplanan “şahsi hakimiyet” tipi bir kuvvetler birliğidir. Genel olarak bu tasarının getirmek istediği yasama-yürütme ilişkisinin Rousseau’nun savunduğu egemenlik ve yasama-yürütme ilişkisine aykırı olmadığı açıktır.

Aşağıda göreceğimiz üzere, Atatürk’ün Rousseau’ya dair sözlerinin yanlış yorumlanmasının kaynağında Birinci Grup ve Atatürk’ün güçlü bir kuvvetler birliğini, İkinci Grup’un ise güçlü bir kuvvetler ayrılığını savunduğu kanısı; ve sanki bu ilkelerin pratikte tek tip uygulamalarının olabileceği varsayımı yatmaktadır. Oysa ki bu ilkeler, Max Weber’in deyişiyle, ideal-tip olup uygulamada muhtelif biçimler alabilmektedir. Rousseau’nun güçlü kuvvetler birliği modelini savunduğu fikri doğru değildir. Rousseau’nun Fransız Devrimi’ne ilham kaynağı olması Jakobenlerin kurduğu Konvansiyon hükümetinin de fikir babası olduğu kanaatini yerleştirmiştir ki bu da oldukça tartışmalı bir görüştür.

Birinci Meclis’teki iki grubu birbirinden ayıran temel nokta, asıl yetkinin nerede toplanacağıdır. Birinci Grup için bu, fiilen yürütme ve onun başı olan Atatürk; İkinci Grup için ise sadece yasal değil fiilen de Meclis olmalıdır.³⁸ Parla, Atatürk’ün “kendi iradesini meclis iradesinin üstünde gördüğü”; kendi iradesiyle uyuşmadığı vakit “parlamentar meşruiyet” ve “yasama üstünlüğü”ne pek önem vermediği tespitini yapar.³⁹

Söz konusu yasa tasarısının ele aldığı mesele de dahil olmak üzere Birinci Meclis’in en çok tartışma yaratan meselelerine bakılacak olursa iki

³⁴ A.g.e., s. 71, 66.

³⁵ Akın, *TBMM Devleti*, s. 222-26, 227.

³⁶ *TBMM ZC*, Devre I, Sene 2, Cilt 14, 24/11/1921, s. 327.

³⁷ *TBMM ZC*, Devre I, Sene 2, Cilt 14, 26/11/1921, s. 353.

³⁸ Demirel, *İlk Meclis’in Vekilleri*, s. 135. Ayrıca bkz. Parla, *Türkiye’de Anayasalar*, s. 20.

³⁹ Parla, *Türkiye’de Siyasal Kültürün*, cilt 1, s. 90-1. Ayrıca bkz. Akyol, *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, s. 67-95.

grup arasındaki bu fark daha belirgin açığa çıkacaktır.⁴⁰ Ahmet Demirel bu farkı kısaca şöyle özetler: “Temel çatışmanın ekseninin bir yanında yürütmenin üstünlüğüne dayanan bürokratik seçkinci anlayış, diğer yanında ise yasamanın üstünlüğüne dayanan demokratik anlayış yer almaktaydı.”⁴¹

Atatürk, söz konusu yasa tasarısı hakkındaki düşüncelerini söz konusu Meclis toplantısında tüm gün süren uzun bir konuşmasında beyan etmiştir. Meclis Reisi sıfatıyla aynı zamanda yürütme işlerinden sorumlu Heyet-i Vekile’nin doğal başkanı olan Atatürk, başında olduğu heyetin yetkilerini tanımlayacak ve sınırlayacak bu tasarıya karşıdır. Tasarının geneli itibarıyla Teşkilat-ı Esasiye’nin kuvvetler birliği ve milli egemenlik ilkelerine aykırı olduğunu savunur; ve tasarı sahiplerini siyasi emel peşinde olmakla itham eder.⁴² Bu kişiler mevcut Meclis Hükümeti’nin meşruiyetini sorgulamakta; hükümete kuvvetler ayrılığına dayanan yeni bir şekil vermeyi amaçlamaktadır. Konuşmanın geri kalan kısmında Atatürk, bu tasarının getirmek istediği yeni modelin kabul edilemez; ve mevcut Meclis Hükümeti modelinin çok daha üstün olduğu yönünde bir dizi argüman ortaya koyar.

Bu argümanların bir kısmı *TS*’den alınmış olduğu anlaşılan unsurlar içerir. Aşağıda ele alacağımız üzere Atatürk’ün bu konuşmasında *TS*’yi sık sık kullanması, konuşmanın son bölümünde Rousseau’ya dair olumsuz ifadelerin bir bilgi eksikliği veya sürç-i lisan olmadığına işaret etmektedir. Atatürk’ün konuşmasının *TS*’yi ilgilendiren unsurların hepsine değinmek yer nedeniyle mümkün değildir.

Konumuzu yakından ilgilendiren bir tanesini örnek vermekle yetinelim. ⁴³ *TS*’nin “Hükümetin Kuruluşuna Dair” başlıklı bölümde, Rousseau meşru bir hükümetin iki aşamalı bir süreçte kurulduğunu anlatır (III 17). ⁴⁴ İlk aşama, egemenlik (yasama) hakkını kullanan halkın yasayla hükümetin şekline karar vermesi; ikinci aşama ise yürütme rolünü üstlenen halkın, hükümetin kimlerden teşekkül edeceğini belirlemesidir. Birinci adım bir yasa hükmünde iken; ikincisi, yürütmeyi ilgilendiren idari bir karardır. Birincisi egemenlik kullanımı iken, diğeri değildir. Rousseau’nun bu ayrımı, “hükümet” denen yürütme kurumunun halkın egemenlik hakkı ve işlemi ile karıştırılmamasını sağlamaya; dolayısıyla hükümetin, egemenlik hakkını gasp etmesini engellemeye yöneliktir. Atatürk, konuşmasında Rousseau’nun yaptığı bu ayrımı (Rousseau’nun ismini zikretmeden) aynen kullanır ve

⁴⁰ Bkz. Demirel, *Birinci Meclis’te Muhalefet*, s. 208-10, 231-32.

⁴¹ A.g.e., s. 232.

⁴² *ASD*, cilt 1, s. 210.

⁴³ Bir başkası, Rousseau’nun Yasa Koyucu (*législateur*) temasıdır (II 7); karşılaştırmak için, bkz. *ASD*, cilt 1, s. 213. İkinci bir paralel tema, siyasi oluşumların doğal sınırları olduğudur (II 10 [1]); karşılaştırmak için, bkz. *ASD*, cilt 1, s. 215. Bir üçüncüsü, hükümet biçimlerinin toplumların yapısına göre farklılaşma fikridir (III 8); karşılaştırmak için, bkz. *ASD*, cilt 1, s. 219. “Her Hükümet Her Ülkeye Uygun Değildir” başlıklı bu son bölümü, Atatürk dikkatle okumuş; işaretlemiş; ve “bizim kanun için” diye sayfa kenarına not düşmüştür. Bkz. Cengiz, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 7, s. 304-06.

⁴⁴ Atatürk’ün bu bölümü okumuş olduğunu görüyoruz; bkz. Cengiz, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 7, s. 319-20.

mevcut Meclis Hükümeti'nin buna uygun olarak kurulmuş olduğunu belirtir.⁴⁵

Atatürk, daha sonra kuvvetler ayrılığı fikrini ele alır ve Salahattin Bey'in ilk Meclis oturumunda tasarımı sunarken bu minvalde sarf ettiği sözleri hatırlatır. Salahattin Bey, bu konuşmasında dünyada kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı olmak üzere iki idare biçimi olduğunu belirtip; bunlardan birincisini, "mutlakiyet ve istibdat"; diğerini ise "meşrutiyet" ile ilişkilendirmiştir.⁴⁶ Salahattin Bey, yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrı ayrı çalışıp, kuvvetlerini bir noktadan aldığını; ve bu "nokta-i vahdetin" kendileri için Meclis olduğunu belirtir. Bu tasarı, Teşkilat-ı Esasiye'deki Heyet-i Vekile'ye dair boşluğu kapatmaya yöneliktir: "Ve zaten yapılan şey aşağı - yukarı buna yakındır. Yalnız eksikleri vardır. Ve biz bu lâyiha ile onu itmam ettik zannındayız."⁴⁷

Atatürk, Salahattin Beyin bu sözlerini aktarırken, Salahattin Bey sonraki bir oturumda yaptığı düzeltmeyi hatırlatmak ister. 28 Aralık tarihli oturumda Salahattin Bey amaçlarının "mesuliyet ve vazaifin tarzı taksim ve tevzii" olduğunu belirtmiştir.⁴⁸ Atatürk ise, bu düzeltmenin pek de bir önemi olmadığını; zira meşrutiyet nazariyesine dayanan bu tasarının zorunlu olarak kuvvetler ayrılığını gerektirdiğini savunur.

Atatürk'e göre, meşrutiyet nazariyesi ve kuvvetler birliği "eski denilmesi lazım gelen kitaplarda" kalmış; ve insanlığın tarihsel gelişiminin geldiği noktada artık geçerliliğini kaybetmiştir: "Meşrutiyet gayri tabii, gayri kanuni ve gayri meşrudur. Dünyada hükümet için meşru yalnız ve tek bir esas vardır. O da meşveretten ibarettir."⁴⁹ "Nazariye-i meşrutiyetin vazısı olan filozoflar hakikaten kuvveti müstakil üç parçaya ayırırlar. Her birinin müstakillen icra-yı faaliyet eylemesini arzu ederler, bunun teminine çalışırlar. Bu kuvvetlerin ismine de kuvve-i icraiye, teşriye ve adliye derler."⁵⁰

Atatürk'e göre, yasama kuvvetini diğerlerinden üstün gören meşrutiyet filozofları hatalıdır. Daha da önemlisi, meşrutiyette milli hakimiyetin yasama organında teceli etmesi bir hatadır: "Usulü meşrutiyette hakimiyet-i milliye heyet-i teşriyede tecelli ettiriliyor, heyet-i mebusanda tecelli ettiriliyor, halbuki Efendiler, hakimiyet-i milliye kuvve-i teşriyede değil bu kuvvetin fevkında tecelli eder. O ise kuvvet-i icraiye aittir."⁵¹ Atatürk'e göre, yasama ve yargı kuvvetleri tek başına etkisizdir. Onları etkili kılan yürütme kuvvetidir.⁵²

Atatürk, daha sonra, kuvvetler ayrılığı ve genel olarak meşrutiyet teorisinin ortaya çıkışını açıklamaya başlar. Toplumlar, erken dönemlerde hakim bir gücün güdümüne girmiş; ve olgunlaştıkça bu gücü başından

⁴⁵ ASD, cilt 1, s. 210-11.

⁴⁶ Bkz. *TBMM ZC*, Devre I, Sene 2, Cilt 14, 24/11/1921, s. 327-28.

⁴⁷ A.g.e., s. 328.

⁴⁸ *TBMM ZC*, Devre I, Sene 2, Cilt 14, 28/11/1921, s. 409.

⁴⁹ ASD, cilt 1, s. 227.

⁵⁰ A.g.e., s. 227-28.

⁵¹ A.g.e., s. 228.

⁵² Bkz. Kansu, "Kemalist 'Yeni Düzen' Projesine Direniş," s. 146.

atmak istemiştir. Hakim güç ise buna izin vermemiştir. Dolayısıyla toplumla hakim güç arasında bir güç mücadelesi doğmuş; insanlığın saadetini isteyen bir takım filozoflar da meşrutiyet nazariyesini bu güç mücadelesini asgariye indirmek için “ehven-i şer” olarak düşünmüşlerdir.⁵³

Meşrutiyet nazariyesini ortaya atan filozoflar müstebit gücü tamamen ortadan kaldıramadıkları için taviz vermek zorunda kalmışlar; ve bir ara çözüm olarak bu gücü sınırlama yoluna gitmişlerdir: “Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu kuvve-i müstebide o irade-i içtimaiye ve millîyenin dununda kalabilsin. Yahut sıfıra münce olabilsin, diyorlar. Ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar.”⁵⁴ Atatürk’e göre bir zorunluluk eseri olarak doğan “meşrutiyet” sistemi, insanlığın gerçek saadetini sağlamaktan uzaktır. Tarihte Roma, Sparta, Atina ve Kartaca gibi örnekleri olduğunu belirttiği ve “hükümet-i avam” olarak nitelediği Meclis Hükümeti halihazırda en ileri hükümet şeklidir.⁵⁵

Bunun hemen ardından Atatürk, Rousseau’nun adını zikreder ve onda bu başarısızlığın neden olduğu ızdırabın yanında bir de cinnet hali tespit ettiğini; özel halini araştırdığında onun gerçekten “mecnun” olduğunu öğrendiğini belirtir:

Jean-Jaques Rousseau’yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit, hakikat olduğuna kail olduğum bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim. Ahvali hususiyesini tetkik ettim. Anladım ki; hakikaten bu adam mecnundu ve hâli cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh çok ve çok istinad ettiğimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür.⁵⁶

Burada iki noktaya açıklık getirelim. Atatürk’ün “istinad ettiğimiz bu nazariye” derken kastettiği sanıldığı gibi “milli egemenlik” değil, tüm konuşması boyunca eskimiş ve geçersiz olduğunu iddia ettiği meşrutiyet nazariyesidir; ve bu nazariye, sadece kuvvetler ayrılığı değil onun da parçası olduğunu söylediği meşrutiyet nazariyesidir. Atatürk’ün Rousseau’ya dair bu sözleri ancak konuşmanın tamamı dikkate alındığında anlaşılabilir.

Atatürk, 14 Ocak 1923’de çıktığı Batı Anadolu gezisinde de buna benzer görüşler dile getirmiştir.⁵⁷ Gezi boyunca halk ile münasebetlerinde kuvvetler birliğine dayalı meclis hükümeti modelinin dünyadaki diğer rejimlere üstünlüğünü ifade etmiştir. Bir halk konuşmasında, TBMM hükümetinin bilinen hükümet biçimlerinden (mutlakiyet, meşrutiyet, cumhuriyet) hiçbirine benzemediğini ve onlardan daha üstün olduğunu belirtir: “Onların dayandığı esas kuvvetlerin ayrılması, kuvvetlerin denkleştirilmesi nazariyesidir. Halbuki bizim hükümetimiz kuvvetlerin

⁵³ ASD, cilt 1, s. 230.

⁵⁴ A.g.e., s. 231.

⁵⁵ A.g.e., s. 230-31.

⁵⁶ A.y.

⁵⁷ Bkz. Arı İnan, 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, s. 29-32, 75, 97.

birleştirilmesi esasına göre kurulmuş bir hükümettir.”⁵⁸ Bu noktada kuvvetlerin denkleştirilmesi nazariyesinin kaynağı olarak Montesquieu’ü zikreder ve yukarıda bahsettiğimiz meşrutiyet nazariyesinin doğuş sürecini tekrarlar. Ardından “Rousseau’nun yazdığı kitaplar da bu nazariye üzerine kurulmuştur” diye ekler.⁵⁹

Atatürk’ün Rousseau ve Montesquieu’ya dair bu dönemde bilgi edinmiş olduğu önemli bir kaynak 1923 yılının başında, muhtemelen Batı Anadolu gezisi sırasında okuduğu anlaşılan İsmail Hakkı Babanzade’nin *Hukuk-i Esasiye* (1913) kitabıdır.⁶⁰ Montesquieu’nün *Kanunların Ruhu*’nu da yine aynı dönemde okumuş olduğunu görüyoruz.⁶¹ Babanzade, doğru bir şekilde, Rousseau’nun yürütme ve yasama ayırımına dikkat çeker ve “kuvvetler ayrılığı konusunda . . . kendine has bir görüş” takip ettiğini söyler. Rousseau’da “kuvvetlerin ayrılığı asıl kuvvetin, devletin yani, egemenliğin ayrılması manasını asla ifade etmez. Yalnız bağımlı olan hükümette paylaşmaya izin vardır.”⁶²

3. Atatürk’ün Rousseau’ya Dair Sözlerinin Yorumlanması

Atatürk’ün Rousseau’yu bu şekilde değerlendirmesi muhtelif yorumlara yol açmıştır. Tarık Zafer Tunaya, Atatürk’ün “bu sözlerinde, Rousseau’nun kuvvetler birliği ve de ayrılığı yanlış olmadığı hakkında bir açıklık yoktur. Rousseau kuvvetler ayrılığı teorisini kabul etmediğine göre, burada bir yanlışlık olabilir” der.⁶³ Kuvvetler ayrılığı noktasına değinmese de Gürbüz Tüfekçi, Atatürk’ün Rousseau’ya “mecnun” demesini tuhaf bir mantıkla savunmaya çalışır.⁶⁴ Tüfekçi, “Meşrutiyet anayasası Fransız İnsan Hakları Beyannamesinin taşıdığı düşüncelerin bir kopyasıydı” tespitini yaptıktan sonra, Rousseau gibi mecnun bir beynin ürünü olan bu Beyannameye dayanan *Kanun-i Esasi*, milli egemenliğin yerine padişah sultasına yol açtığı için Atatürk’e göre kabul edilemez bulunmuş olması gerektiğini belirtir.⁶⁵

Turhan Feyzioğlu’na göre ise, Atatürk Rousseau’nun “hayalî, hatta çılgınca bulduğu bazı fikirlerine katılmıyor, fakat millî egemenliği gerçekleştirmek için onun düşüncelerinden gereken ölçüde yararlanıyordu.”⁶⁶ Rousseau’yu yanlış anladığı anlaşılan Feyzioğlu,

⁵⁸ Borak, *Atatürk’ün Resmi Yayınlarına Girmemiş*, s. 181; *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, cilt 15, s. 72-4.

⁵⁹ Borak, *Atatürk’ün Resmi Yayınlarına Girmemiş*, s. 183.

⁶⁰ Bkz. Tüfekçi, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 1, s. 222-77; Cengiz, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 8, s. 193-326.

⁶¹ Bkz. a.g.e., s. 443-47; Tüfekçi, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 1, s. 409-10.

⁶² Cengiz, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 8, s. 231.

⁶³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler*, s. 183.

⁶⁴ Tüfekçi, *Atatürk’ün Düşünce Yapısı*, s. 82-4.

⁶⁵ Aslında Rousseau’nun “mecnun” olduğu fikri 19. yüzyıl Osmanlı aydınları arasında yaygındır; bkz. Doğan ve Sadoğlu, “Osmanlı Aydınlarının Rousseau Algısı,” s. 213. Tartışmalı olan Rousseau’nun kişisel dünyasında yaşamış olduğu paranoyanın eserlerine yansıyor yansımadığıdır. Atatürk TS’yi cinnet halinde yazılmış bir eser olarak nitelemekle açık bir şekilde bu eserin sağlıklı bir aklın ürünü olmadığını ima etmektedir.

⁶⁶ Feyzioğlu, *Türk Millî Mücadelesi*, s. 24-27.

Rousseau’nun milli iradeyi vatandaşlar arasında bölüştürdüğünü ama Atatürk’ün bunu reddetmiş olduğunu belirtir: “Rousseau’nun millî iradeyi yurttaşlar arasında bölüştüren (meselâ onbin nüfuslu bir ülkede her yurttaşın millî iradenin onbinde birine sahip olduğunu ileri süren) görüşünü Mustafa Kemal benimsememişti.”⁶⁷

Mete Tunçay ise, bu açıklamaların tamamen dışına çıkarak Atatürk’ün aslında Fransız Devriminin kaynaklarını iyi bilmediğini ve Rousseau’yu Montesquieu ile karıştırmış olduğunu iddia etmiştir.⁶⁸ Bunun üzerine Tunçay’a kimi Kemalist yazarlardan yoğun tepki gelmiş; kendisi de bu eleştirilere yanıt veren başka yazılar kaleme almıştır.⁶⁹ Bu tartışmanın ayrıntısına girmeden kısaca şunu belirtelim: Evet, Atatürk’ün, en azından o dönem için, Rousseau bilgisi derin olmayabilir; ancak bu konuşmada Rousseau’nun ismini zikretmesinin nedeninin Rousseau’yu Montesquieu ile karışırması olması pek olası değildir. Yukarıda gördüğümüz üzere Atatürk’ün eleştirisi sadece “kuvvetler ayrılığı”na değil “meşrutiyet nazariyesi”ne yöneliktir. Atatürk “kuvvetler dengesi” fikrini sonradan Montesquieu’ye atfetse de, Rousseau’yu da bu kapsamda değerlendirmeye devam etmiştir.

Atatürk’ün meclis kürsüsünden Rousseau’nun ismini zikretmesinin bir yanlışlık eseri olmadığını, Tunçay’a tepki gösteren yazarlardan Cahit Tanyol’un, Tunçay’ın savını çürütmek için Adnan Adıvar’dan duyup aktardığı aşağıdaki hatıradan da çıkarabiliriz.⁷⁰

Bir gün vekiller heyetinin hazır bulunduğu bir toplantıda Mustafa Kemal Rousseau’nun kitaplarını okuyup okumadığımızı sordu. Heyet vekilide hiç kimse okumamış. Ben gençliğimde onun İtirafı’ını “Confession” okumuştum. (Mukavele-i İçtimaiye’yi) okuyan yoktu içimizde. Düşünün bir kere ne durumdaydık, Mustafa Kemal millî iradeye dayanan bir meclis kuruyor. O’nun nazariyatçısını ne kendisi ve ne de biz biliyoruz. Galiba Necati Bey’e⁷¹ “Bana Rousseau’nun kitabını bul” dedi. Bir ay kadar bir zaman geçti, bir gün Meclis Başkanlık odasında toplanmıştık, Mustafa Kemal: “Yahu Rousseau deyip duruyorlar, kitaplarını okudum. Bu adam hayalperest serserinin, delinin biri” dedi. Ve sonra sözlerini, Büyük Millet Meclisi kürsüsünden tekrarladi.

Tanyol, hemen ardından Adıvar’ın Atatürk’ün Rousseau’yu bu şekilde değerlendirmesine eleştirel bakmasını yersiz bulur ve bu sözlerin aslında Atatürk’ün dehasına delalet ettiğini düşünmüş olduğunu belirtir. Bu hatıradan Atatürk’ün TS’yi meclis konuşmasından bir ay kadar önce

⁶⁷ Feyzioğlu, Rousseau’ya atfettiği bu görüş için kaynak göstermez ama söz konusu pasaj şudur: TS (III 1 [11]). Rousseau burada farazi konuşmaktadır.

⁶⁸ Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 149.

⁶⁹ Bkz. a.g.e., s. 151-60, 161-71, 296-304.

⁷⁰ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s. 182. Tunçay da bu hatıraya Tanyol’a cevaben yazdığı makalede yer vermiştir; bkz. *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 299-300.

⁷¹ Saruhan mebusu Mustafa Necati [Uğural] olmalı. Atatürk’ün TS’deki notlarından biri “Necati Bey” şeklindedir; bkz. Cengiz, *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 7, s. 320-21.

okumaya başladığını öğreniyoruz. Dolayısıyla irticalen yapılmış bir konuşma esnasında dil sürçmesi türünden bir hata söz konusu değildir.

Bu anıyı dikkate alan Tunçay da Atatürk'ün Rousseau'ya "kuvvetler ayrılığı"nı atfetmesine yeni bir açıklama getirme gereği duymuştur. Tunçay'ın yeni savına göre, bu karışıklık, Atatürk'ün kullandığı 1913 tarihli Osmanlıca çevirinin bozukluğundan kaynaklanmış olmalıdır.⁷² Bu kötü çeviriyi kullanan Atatürk, Rousseau'nun kuvvetler ayrılığını reddettiğini anlayamamış olmalıdır. Ancak Tunçay'ın bu ikinci açıklaması da tartışmalıdır; zira Tunçay'ın bu çeviride bahsettiği ciddi çeviri hatası (çevirmenin bir yerde "güç"/"kuvvet" anlamına gelen Fransızca *puissance* sözcüğünü "hükümet" diye çevirmiş olması) her ne kadar tartışmalı olsa da, çevirinin diğer yerlerinde *puissance* tutarlı bir şekilde "kuvve" diye çevrilmiştir.⁷³ Dolayısıyla söz konusu pasajda (II 2 [2]) *puissance*'ın "hükümet" diye çevrilmiş olmasının başka bir sebebi olmalıdır.⁷⁴

Tunçay'ın "Egemenliğin Bölünemezliği" başlıklı bölümdeki bu pasajın üzerinde durmasının sebebi, Rousseau'nun burada gayet açık bir şekilde "kuvvetler ayrılığını alaya aldığı"nı düşünmesidir.⁷⁵ Ancak Atatürk'ün bu bölümü okuduğu şüphelidir. Okuduğu sayfalara koyduğu işaretleri dikkate alacak olursak, Atatürk'ün TS'yi baştan sona okuduğuna dair kesin bir kanıt yoktur.⁷⁶ Atatürk'ün TS'de işaretlediği ilk bölüm 2'inci kitabın 6'ncı bölümüdür.⁷⁷ Dolayısıyla Atatürk'ün söz konusu bölümü okuyup Rousseau'yu yanlış anlamış olması pek makul bir açıklama değildir. Kaldı ki, Atatürk diğer pasajlardaki egemenliğin bölünemez ve devredilemez olduğunu belirten cümleleri okumuş ve işaretlemiştir.⁷⁸

Tüm bunlardan anlaşılıyor ki Atatürk, Rousseau ve kuvvetler ayrılığına dair sözlerini irticalen yapmış değildir. Her ne kadar Montesquieu'a dair bilgisini, bu Meclis konuşmasından sonra edinmiş gözükse de, 1921'de Montesquieu diyeceği yerde yanlışlıkla Rousseau'nun ismini zikretmiş olması pek makul değildir. Nitekim, yukarıda örneklerini gördüğümüz üzere, Atatürk bu konuşmasının birçok yerinde Rousseau'nun TS'deki bazı açıklamalarını, bağlamından kopuk bir şekilde de olsa, kullanmıştır.

⁷² Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 304.

⁷³ *Puissance législative* ve *puissance exécutive* terimleri "hükümet-i teşriye" ve "hükümet-i icraiye" diye çevrilmiştir.

⁷⁴ Aynı cümlede *force* sözcüğünün "kuvvet" diye çevrilmiş olmasını dikkate alırsak, çevirmen aynı cümlede iki farklı Fransızca sözcük için benzer Türkçe karşılıklar kullanmak istememiş olabilir.

⁷⁵ A.g.e., s. 303. Yukarıda bu paragrafın nasıl yorumlanması gerektiğine değinmiştik.

⁷⁶ Afet İnan'ın bahsettiği gibi, Atatürk'ün okurken kitabın üzerine işaret koyma ve not alma alışkanlığı vardır; *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 424.

⁷⁷ A.g.e., s. 287. Atatürk'ün okuduğu nüshada TS'nin işaretli bölümler şunlardır: 2'inci kitabın 6, 9 ve 12 nolu; 3'üncü kitabın 2 ve 4 nolu ve 6-9 ve 11-18 arasındaki; 4'üncü kitabın 1-4 arası bölümleri; bkz. Cengiz, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 7, s. 282-327. Toplamda TS'nin yaklaşık yüzde yirmisi işaretlidir ama ilk ve son işaretli bölümler arasında kalan kısımlara da göz atmış olması muhtemeldir.

⁷⁸ Cengiz, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 7, s. 313-14, 317.

Tunçay, Tanyol’un eleştirisini “bilimsel ciddiyetle bağdaşmaz” bulur ve şöyle der: “Benim dediğimi çürütmek için, ya Atatürk’ün muhaliflerinin Kuvvetler Ayrılığı ve Dengesini değil, Kuvvetler Birliğini savunduklarını ya da Rousseau’nun Kuvvetler Birliğini savunmadığını kanıtlaması gerekirdi.”⁷⁹ Tunçay, her ne kadar bu iki seçeneğin pek mümkün olmadığını ima etse de her iki seçenek de savunulabilir.

Birinci seçeneğin olabilirliğine yukarıda bir ölçüde değinmiştik. İkinci Grup’un amacı güçlü bir kuvvetler ayrılığı, hatta parlamenter sistemdeki gibi bir kabine hükümeti oluşturmaktan ziyade, 1921 Anayasasında kanunla düzenlenmek üzere sonraya bırakılan Heyet-i Vekile’nin vazife ve sorumluluklarını belirlemektir.⁸⁰ Komisyonun bağımsız üyelerinden Konya mebusu Mehmet Vehbi Efendi bunu hatırlatır ve şöyle der: “Bugün encümenin yapıp getirmiş olduğu kanun, Meclisin vazifesini tâyin ve tahdit ve kuvvei icraiyenin vazifesini tâyin ve tahditten başka bir şey midir, efendiler?” Bu konu daha uzun bir tartışma gerektirdiğinden burada sadece ikinci seçeneği değerlendirmek uygun olacaktır.

Tunçay’ın ikinci seçeneği aslında ima ettiği gibi savunulması zor bir tez değildir. Atatürk, Rousseau’ya neden kuvvetler ayrılığı görüşünü yakıştırmıştır? Konuşmanın bütünü dikkate alındığında bunun birkaç sebebi olduğu ortaya çıkıyor. Birincisi, Atatürk sadece kuvvetler ayrılığını değil meşrutiyet nazariyesinin bütününe hedef almıştır. Bu nazariyenin kurucuları arasında Montesquieu olduğu kadar Rousseau da vardır. Atatürk’e göre, kuvvetler birliği esasına dayanan Meclis hükümeti meşrutiyet nazariyesine dayananan Batı siyasal sistemlerinden (Amerika, Fransa, İngiltere) daha ileridir.⁸¹ Meseleye bu açıdan bakıldığında, Montesquieu ile Rousseau arasındaki farklar önemini yitirmektedir.

Üzerinde daha fazla duracağımız ikinci bir sebep ise, yukarıda daha önce açıkladığımız üzere, Rousseau’nun gerçekten kuvvetler ayrılığının bir türünü savunmuş olması; ve bunun Atatürk’ün istediği tarzda, yürütme kuvvetine dayalı, kuvvetler birliği amacına hizmet etmeyecek oluşudur.

Atatürk’ün Rousseau’nun “kuvvetler ayrılığını alaya aldığı” pasajı okumuş olduğunun şüpheli olduğunu belirtmiştik. Ancak, TS’de kuvvetler ayrılığı çerçevesinde yorumlanabilecek başka pasajlar mevcuttur ki, Atatürk’ün bunları okumuş olması kesin veya kuvvetle muhtemeldir. Rousseau her ne kadar Locke ve Montesquieu çizgisinde bir kuvvetler ayrılığını savunmasa da, kuvvetler ayrılığının tek modeli yoktur.⁸² Kaldı ki

⁷⁹ Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, s. 302.

⁸⁰ Meclis görüşmelerinde tasarının “kabine” sistemi getirdiği eleştirileri karşısında, Salahattin Bey “biz Kabine diye bir şey söylemedik” der, Hüseyin Avni Bey de “icadedildi” diye ekler; bkz. *TBMM ZC*, Devre I, Sene 2, Cilt 14, 28/11/1921, s. 384. Ali Fuat Cebesoy, yasa tasarısının “kuvvetlerin tevzini” esasına dayandığını belirtir; Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 72.

⁸¹ Atatürk bu görüşü çok sonra da dile getirir. 7 Mart 1928 tarihli Fransız *Le Matin* gazetesine verdiği röportajda şöyle der: “Fransa İhtilali bütün cihana hürriyet fikrini nefheylemiştir ve bu fikrin halen esas ve menbaı bulunmaktadır. Fakat o tarihten beri beşeriyet terakki etmiştir. Türk demokrasisi Fransa ihtilalinin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkişaf etmiştir.” Bkz. *ASD*, cilt 3, s. 120.

⁸² Bkz. Vile, *Constitutionalism*, s. 2.

bu pasajlar Tunçay'ın anladığı tarzda bir kuvvetler ayrılığını savunmasa da, kuvvetler ayrılığı olarak anlaşılmaya gayet müsait olduğu gibi bu haliyle bile Atatürk'ün aklındaki kuvvetler birliği modeline uygun düşmemektedir.

Kuvvetler ayrılığına dair TS'nin ilgili pasajları şunlardır: III 1 [2-4], III 4 [1-2], III 7 [4] ve III 16 [1]. Bunlardan birincisi Atatürk'ün kullandığı kopyada işaretlenmemiş olsa da bu pasajın yer aldığı bölümü okumuş olması kuvvetle ihtimaldir; zira bir önceki ve bir sonraki bölümler işaretlidir.⁸³ İkinci ve dördüncü pasajlar işaretli olmasa da bunların bulunduğu bölümler okunmuştur.⁸⁴ Üçüncüsü ise işaretlidir.⁸⁵

Bir, iki ve dördüncü pasajlarda Rousseau, yukarıda değindiğimiz yasama ve yürütme arasında ayırmadan bahseder.⁸⁶ Konumuz için daha büyük önem taşıyan üçüncü pasajın bulunduğu bölüm ise "Karma Hükümetler/Yönetimler" (III 7) başlığını taşır. Atatürk'ün okuduğu nüshada bu bölümün kritik bir paragrafının tamamı sayfa kenarında dikey bir çizgi ile işaretlenmiş; bu paragrafın ilk cümlesinin de altı çizilmiştir.⁸⁷ Bu bölümde ve özellikle bu paragrafta Rousseau yönetimlerin bölünmesinin iyi bir şey olduğundan bahseder. Hatta buna iyi bir örnek olarak da İngiltere'yi gösterir (III 7 [1]).

Atatürk'ün işaretlediği paragrafta Rousseau şöyle der: "Yürütme erki yasamaya yeterince bağımlı değilse . . . bu orantısızlık hükümetin bölünmesi ile düzeltilmelidir. Böylelikle [hükümetin] tüm parçalarının uyruklar üzerindeki yetkisi daha az olmasa da, bölünmüş olmaları nedeniyle Egemen karşısındaki birleşik güçleri azalır" (III 7 [4]). Rousseau'nun "karma yönetim"den kastı "hiçbirinin diğerlerine tamamen bağımlı olmadığı gibi, birbirlerinden tamamen bağımsız da olmayan parçalara ayrılmış hükümet" biçimidir.⁸⁸ Rousseau, böylelikle bir nevi kuvvetler ayrılığını savunmuş olmaktadır; zira karma yönetim teorisi kuvvetler ayrılığı ile tarihsel ve kavramsal olarak ilişkilidir.⁸⁹ Atatürk'ün okumuş olduğu bu pasajlar açık bir şekilde aklındaki yürütme erkinin ön planda olduğu kuvvetler birliği modeli ile çelişmektedir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Atatürk'ün Rousseau'dan etkilendiği şeklindeki yaygın kanının aksine 1921 Meclis konuşması, Atatürk'ün meşrutiyet nazariyesine; bu nazariyenin kaynaklarından birisi olarak gördüğü Rousseau'ya; ve bunların üzerinden Meclis'teki muhaliflerine yönelik eleştirilerini içerir. Rousseau'yu "mecnun" ve TS'yi "cinnet" halinde yazılmış olarak nitelendiren Atatürk, çok açık bir şekilde Rousseau'yu karşısında konumlandırmıştır.

⁸³ Cengiz, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 7, s. 292-96.

⁸⁴ A.g.e., s. 298-99, 317-18.

⁸⁵ A.g.e., s. 302-04.

⁸⁶ Atatürk'ün kullandığı Türkçe çeviride bu iki unsur "kuvve-i teşriye" ve "kuvve-i icraiye" diye çevrilmiştir; bkz. Ruso, *Mukavele-i içtimâiye*, s. 97-8.

⁸⁷ Bkz. Cengiz, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, cilt 7, s. 303-04.

⁸⁸ Gildin, *Rousseau's Social Contract*, s. 117.

⁸⁹ Vile, *Constitutionalism*, s. 3, 58-82, 102.

İlginçtir ki bu ifadeler Rousseau’nun Atatürk üzerindeki olumlu düşünsel etkisinin bir kanıtı olarak yorumlanmıştır. Ancak bu Atatürk’ün sözlerinin bağlamından kopuk bir şekilde alıntılanması ile mümkün olabilmektedir. Rousseau’nun milli egemenlik fikri Atatürk’ü etkilemiş olabilir; ancak bu etkinin Namık Kemal gibi düşünürler üzerinden dolaylı olarak gerçekleşmiş olması daha muhtemeldir. Kaldı ki Türkiye Cumhuriyetinin kurucu ilkesi olan milli egemenlik üstünde Birinci Meclis hemen hemen hemfikirdir.

Rousseau’nun Egemen ile Hükümet ve Yasama ile Yürütme arasında yaptığı ayrımlar Atatürk’ün kafasındaki modelden ziyade yukarıda bahsettiğimiz yasa tasarısının getirmek istediği modele daha yakındır. Birinci Meclis’te Rousseau’nun ismi başka oturumlarda da zikredilmiş ve bu konuşmalar bize Rousseau’nun Hüseyin Avni Bey gibi İkinci Grup mebusları arasında da benimsenmiş olduğunu gösterir. Bu durum Atatürk’ün Rousseau’ya yönelik eleştirel sözlerinde muhalif mebusları da hedef aldığı izlenimini güçlendirmektedir.

“İcra Vekilleri Heyetinin vazife ve mesuliyetine dair” yasa tasarısının 15 Temmuz 1922 tarihinde Meclis’te ikinci defa görüşülmesi esnasında, İkinci Grup’tan olan Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey Teşkilat-ı Esasiye’deki milli egemenlik ilkesinin arkasında Batı toplumunun ihtiyaçlarına yanıt veren Rousseau’nun fikirlerinin olduğundan eleştirel bir şekilde bahseder.⁹⁰ Bu eleştiriye yanıt veren Birinci Grup’tan Edirne mebusu Mehmet Şeref Bey, Teşkilat-ı Esasiye’nin Rousseau’ya değil İslami kaynaklı olan “şura esasına” dayandığını belirtir; ve Atatürk’ün Rousseau için kullandığı “mecnun” nitelemesini tekrarlar: “Esasen efendiler Jean Jacques Rousseau denilen mecnunun, bugün Garp’ta dahi, bir mevkii yoktur. Sonra burada böyle düşüncelerle kanun denilen şey tedvin edilemez.”⁹¹ Yine Birinci Grup’tan Kütahya mebusu Ragıp Bey de Ali Şükrü Bey’e, “Teşkilâtı Esasiye Kanununu Jean Jacques Rousseau” değil kendisinin de dahil olduğu Meclis’in yazmış olduğunu hatırlatır.⁹²

Aynı oturumda söz alan Hüseyin Avni Bey ise bu eleştiriler karşısında Meclis’e şöyle seslenmek gereğini duyar: “Bu lâyiha nerden alınmıştır! Efendiler bu lâyiha tarihten, ihtiyaçtan alınmıştır. Jean Jacques Rousseau’nun ilmine bütün cihan hürmet ederken, biz de ona hürmete mecburuz. (Bravo sadaları). Her halde Jean Jacques Rousseau’yu tebci etmek vazifemizdir. (Bravo sadaları).” Bu konuşması esnasında bir mebusun “Jean Jacques Rousseau’ya deli diyenler var” demesi üzerine ise şöyle yanıt verir: “Ona mecnun diyenlerin o söz kendine kalır. Herkes bir şey söyleyebilir, sözler ferdîdir, mütalaat, şahsi mütalaattır, her söz şahsa aittir, şahsa inhisar eder. Biz istersek kabul, istersek reddederiz. Ben, reddettim.

⁹⁰ TBMM ZC, Devre I, Sene 3, Cilt 15, 15/7/1922, s. 394-96. Yukarıda değindiğimiz gibi İkinci Grup homojen değildir ve Ali Şükrü Beyin milliyetçi muhafazakar diyebileceğimiz bir siyasi çizgisi vardır.

⁹¹ A.g.e., s. 398. Atatürk de “halk hükümeti”ni (hükümet-i avam) “Şûrâ hükümeti” olarak niteler; bkz. Arı İnan, 1923 *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 97. “Şura” (ve aynı şekilde aynı kökten gelen “meşveret”) sözcüğünün İslami çağrışımı olduğu gibi, o dönemde Türkçeye “şûrâ” olarak çevilen Sovyet sistemindeki “sovyet”leri de çağrıştırır.

⁹² TBMM ZC, Devre I, Sene 3, Cilt 15, 15/7/1922, s. 408.

Çünkü ben, ondan birkaç kelime istifade ettim. . . . Kimin ağzından çıkarsa çıksın, hakikatin mahiyeti değişmez.”⁹³ Hüseyin Avni Beyin gerek Birinci Grup’tan gerek İkinci Grup’tan gelen tenkitlere karşı Rousseau’yu savunması ve dinleyicilerden gelen “bravo sesleri” Birinci Meclis’te Rousseau’nun başka sevenleri olduğunu da bize gösterir. Dolayısıyla, Rousseau’nun siyasal fikirlerinin Atatürk ve genel olarak Türkiye siyaseti üzerindeki etkisinin yeniden düşünülmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

⁹³ A.g.e., s. 399.

KAYNAKÇA

- AKIN, Rıdvan. *TBMM Devleti 1920-1923: Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*. İstanbul: İletişim, 2001.
- AKYOL, Taha. *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*. İstanbul: Doğan Kitap, 2012.
- ARSLAN, Zühtü. “Rousseau’nun Hayaletleri: Yeni Devlet Eski Söylem.” *Doğu Batı* 6/21 (2002-03): 11-29.
- ASLAN, Yavuz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920 - 30 Ekim 1923)*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. *Nutuk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Atatürk’ün *Bütün Eserleri*. 30 Cilt. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998-2011.
- Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*. 3 Cilt. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- BORAK, Sadi. *Atatürk’ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
- CEBESÖY, Ali Fuat. *Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyete*. Üçüncü Baskı. Der. Osman Selim Kocahanoğlu. İstanbul: Temel Yayınları, 2011.
- CENGİZ, Recep, der. *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*. 24 Cilt. Ankara: Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001.
- COBBAN, Alfred. *Rousseau and the Modern State*. London: Allen & Unwin, 1934.
- DEMİREL, Ahmet. *Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim, 1994.
- DEMİREL, Ahmet. “Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis’teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar.” Yılmaz, *Liberalizm* içinde, s. 164-84.
- DEMİREL, Ahmet. “Hüseyin Avni Ulaş.” Yılmaz, *Liberalizm* içinde, s. 170-80.
- DEMİREL, Ahmet. *İlk Meclis’in Vekilleri*. İstanbul: İletişim, 2010.
- DERATHÉ, Robert. *Jean-Jacques Rousseau et la science politique de son temps*. Paris: Vrin, 1970.
- FEYZİOĞLU, Turhan. *Türk Millî Mücadelesi’nin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- FURET, François. “Rousseau and the French Revolution.” Orwin ve Tarcov, *The Legacy of Rousseau* içinde, s. 168-81.
- GILDIN, Hilail. *Rousseau’s Social Contract: The Design of the Argument*. Chicago: University of Chicago Press, 1983.
- GOLOĞLU, Mahmut. *Cumhuriyete Doğru (1921-1922). Milli Mücadele Tarihi*. Cilt 4. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- HANİOĞLU, Şükrü. *Atatürk: An Intellectual Biography*. Princeton: Princeton University Press, 2011.
- İNAN, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.
- İNAN, Arı. *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- KANSU, Aykut. “Kemalist ‘Yeni Düzen’ Projesine Direniş.” *Birinci Meclis* içinde, der. Cemil Koçak, s. 135-61. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 1998.
- KÖKER, Levent. *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

- MANGO, Andrew. "Atatürk." *The Cambridge History of Turkey, Cilt 4: Turkey in the Modern World* içinde, der. Reşat Kasaba, s. 147-72. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973.
- ORWIN, Clifford ve Nathan Tarcov, der. *The Legacy of Rousseau*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
- ÖZ, Baki. *Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu*. İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- ÖZBUDUN, Ergun. *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1992.
- PARLA, Taha. *Türkiye'de Anayasalar*. Dördüncü Baskı. İstanbul: İletişim, 2007.
- PARLA, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*. 3 Cilt. İstanbul: Deniz Yayınları, 2008.
- QVORTUP, Mads. *The Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau: The Impossibility of Reason*. Manchester: Manchester University Press, 2003.
- RAWLS, John. *Lectures on the History of Political Philosophy*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emile; or, On Education*. Çev.: Allan Bloom. New York: Basic Books, 1979.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *The Social Contract and Other Political Writings*. Der. ve çev. Victor Gourevitch. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- RUSO, Jan Jak. *Mukavele-i içtimâiye yahut hukuk-u siyâsiye kavâid-i esâsiyesi*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şurekâsı, 1913.
- SALKEVER, Stephen G. "Interpreting Rousseau's Paradoxes." *Eighteenth-Century Studies* 11/2 (1977/78): 204-226.
- TANYOL, Cahit. *Atatürk ve Halkçılık*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- TUNAYA, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. Cilt 2, *Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk (1918-1938)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- TUNÇAY, Mete. *Eleştirel Tarih Yazıları*. Ankara: Liberte, 2006.
- TURAN, Şerafettin. *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1982.
- TÜFEKÇİ, Gürbüz. *Atatürk'ün Düşünce Yapısı*. Ankara: Aydın Matbaacılık, 1981.
- TÜFEKÇİ, Gürbüz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*. 2 Cilt. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1983-85.
- VILE, M. J. C. *Constitutionalism and the Separation of Powers*. Indianapolis: Liberty Fund, 1998.
- WILLIAMS, David L. *Rousseau's Social Contract: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- YILMAZ, Murat, der. *Liberalizm. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Cilt 7. İstanbul: İletişim, 2005.

*Türkiye’de Rousseau Algısına Eleştirel Bir Bakış:
Atatürk Rousseau’dan Etkilenmiş Miydi?*